

A HUNGARUS-TUDAT KIFEJEZŐDÉSE FIALA JAKAB
„SZEGEDIS” CÍMŰ EPÜLLIONJÁBAN

TÉGLÁSY IMRE

(Szeged, Somogyi-könyvtár)

FIALA JAKAB ÉLETE, MUNKÁSSÁGA

1714. október 22-én egy tizennyolc esztendőes fiatalember öltötte magára a noviciusok ruháját a kegyesrendi tanítók privilégiumai [ma Szlovákiában: Prievídza] házában. Az ifjú világi holmijainak följegyzéséhez nem kellett sok hely a leltárkönyv lapjain. A ruhadarabokat átvevő pap könnyen megállapíthatta öltözetéről, hogy a rendház ezúttal szlovák származású növendékkel gyarapodott. Egy zöld nyári inget, egy piros övet, egy bőrmellényt, egy kék színű köpenyt, egy pár hamu színű csizmát és egy piros sarut hozott magával a jövevény.¹ A ruhákat leltárba vették s ezzel alapján megváltozott az ifjú élete, aki ruhadarabjaival együtt világi nevééről is lemondott és papjelöltként a Jozef Fiala név helyett a Jacobus a Sancte Felice nevet kapta. A rendtörténeti feljegyzések Jacobus Fialaként emlegetik.² Kísérjük végig, hogyan is alakult e költői hajlamokkal rendelkező fiatalember élete!

1715-ben, egy évvel a privilégiumai beöltözés után már a principisták és a szintén „alsó tagozatos” kicsik osztályát tanítja magisterként Nyitrán.

Az 1716/17. és az 1717/18. tanévben az egyre inkább tért hódító piarista iskola látatás hírnevének terjesztője Vácott. Itt 1716. október 20-án tesz szerzetesi fogadalmat, majd szintaxist, azaz elemi grammatikai ismereteket és katekizmust tanít.

Az 1719/20. tanévet noviciátusának egykori színhelyeén, Privigyén tölti. A következő évben Breznóbányán (ma: Brezno) tanít. Második váci tartózkodása 1721/22-re esik, amikor retorikát és költészetet oktat. 1722/23-ban Nyitrán tartózkodik, itt szentelik pappá 1723-ban.³ A következő, 1723/24-es tanévben Privigyén tanít retorikát és poézist. Ekkor lesz áldozó pappá. Első szegedi tartózkodása az 1724/25-ös tanévre esik. Ő foglalja el a már régóta betöltetlenül váró, poétikai és retorikai ismereteket kívánó állást. Egy évi pesti működés után másodszer is visszatér Szegedre. Ezúttal két tanévi tartózkodást ír neki elő a rendi vezetőség. 1728/29 során Kecskeméten lát el gyóntatói feladatokat. Rövidesen ismét meg kell válnia az alföldi vidéktől. 1729/30-ban ismét Privigyén tanítja promagisterként a noviciusokat. Feltételezhetjük, hogy gyenge egészségi állapota, légzőszervi megbetegedése miatt esetleg ő maga is kérte a helyváltoztatás lehetőségét. Gyenge tüdeje miatt igazán csak a hegyes, ózondús levegőjű vidéken érezhette magát jól. Szentgyörgyön, — Szentantaltól [ma: Antol] nyugatra lévő falucska — prédikátorként működött, 1731-ben ugyanezt teszi

¹ A budapesti Piarista Gimnáziumban található kézirat szerint ezt írta magáról rendbelépése alkalmából Fiala: „...tuli mecum ex seculo tunicam viridem aestivam, chlamydem caerulei coloris, cin-gullum, caligas cinerei coloris, cothurnos rubros per indutiorum strophiola pileum latum.” (Fo-19. Nr. 6. 45.)

² „Jacobus a S. Felice in Saeculo Josephus Fiala Slavo-Hungarus Rakosiensis ex comitatu Cassoviensi...” (Uo.)

³ *Prónai A.*, A kegyesrendiek magyarországi iskoláiban előadott drámák jegyzéke (1670—1788.) Itk., 1915. 119.

Korponán [ma: Krupina]. Ez az esztendő kellemetlenül érinthette. Ekkor halt meg ugyanis a piaristák nagy pártfogója, Koháry István országbíró (1649—1731). Koháry elhunyt márcsak azért is fájdalmasan hathatott Fialára, mert neki ajánlotta nyomdakész költői műveit. Koháry — aki maga is híres költő volt — bizonyára ki is adta volna saját költségen a neki ajánlott verseket, ha még néhány évig él. Fiala személyes sorsát nemcsak kiadatlan kéziratának kilátástalan helyzete nehezíthette. 1732/33-ban még prédikál ugyan Breznóbányán, de egyre súlyosbodó gyomor- és tüdőbaja miatt érzi, neki sincs már hátra sok ideje.⁴

1733. május 8-án Breznóbányán éri a halál, mely meggátolta abban, hogy új álmóhelyén, Rózsahegyen [ma: Ružomberok] átvegye a házfőnöki hivatalt.⁵

*

Fiala Jakab irodalmi munkásságáról a „Szegedis” című epülliont [kiseposzt] leszámítva, sajnos többnyire csak utalások maradtak fenn.⁶ Pedig terjedelmes költői, drámaszerzői életművet mondhatott magáénak.

A tudósítások szerint 1722. január 25-én nyitrai tanítványaival adatta elő a „Virtus Praemiata de Joanne Corvino” című darabot, majd ugyanezen év szeptemberében az „Improvida Providentia de Stephano Moldaviae Vojvoda” című iskoladrámája került bemutatásra.

Pesti tanárkodása idején, azaz 1726-ban újabb két művével lépett közönség elé. Moralizáló, vallásos tanításokat fogalmazott meg mindkettő, a „Contemptus divitiarum propter libertatem ab Albidio expetitus” és a „Zelotypia religionis Christianae in Bennisno Bulgarorum rege.”⁷ Nagy kár, hogy ezek közül egyiknek sem ismerjük a szövegét, pedig bizonyára közelebbi adalékokkal szolgáltak volna arra vonatkozóan, hogy a piarista iskoladráma milyen mértékben használta fel a nemzeti tárgyú színjátszást pedagógiai célok elérésére.

Fiala más műveiről is csak híradásokra támaszkodhatunk. Ezek szerint Ovidiust utánzó költői leveleket írt korponai tanársága idején,⁸ a budapesti Piarista Gimnáziumban őrzött egyik latin kéziratot rendtörténeti munka szerzője az iskoladrámák, költői levelek és prózai munkák mellett feltűnő dicsérettel illeti Fiala kabbalisztikus verseit.⁹

⁴ A Piarista Gimnázium nyugdíjas tanára, Léh István magister úr kezelésében lévő rendtörténeti kimutatás alapján.

⁵ Haláláról a Piarista Gimnázium *Suffragia Nostrorum*a tudósít: „Obiit et Apostoliensis Evangelicae Praedicationis munus non miori cum fructu quam Zelo. Item Vice: Rectoris Pro-Magistri Novitorum et Procuratoris, quae omnia magna cum Charitate administravit. Dumpue et ultimo Evangelico Praedicationis munere Zelosi fungeretur, calculo pthysi et cholica per aliquot annos patientissime toleratis, totus debilitatus, et viribus destitutus, celebrato festo S. Michael. Archangeli magna cum devotione 11. Missa Sacrificio die immediati 3. ...1. 8bris gravissimo ex viscerum convulsione et calculi intensione promanente dolore, ed extremam deductus, omnibusque sacramentis praemonitus inter nostrorum preces expiravit in domo nostra Briznobaniensi die ut supra Anno 1733 Annorum 37. Rel. 18.” (Fo-19. Nr. 6.)

⁶ Fiala „Improvida Providentia de Stephano Moldaviae Vojvoda” című iskoladrámájáról tudósít *Bitay Á.*, Egy román tárgyú piarista iskolai dráma 1722-ből. Erdélyi Irodalmi Szemle, 1924. 16. A tudósítás semmi konkrétumot nem ad, pusztán a dráma létét regisztrálja.

⁷ Nincs tudomásunk Bennisus nevű, vagy ehhez hasonló bulgár uralkodóról. Talán egy ma már ismeretlen szláv mondat dolgozott fel a szerző, melyben ez a név szerepelt. Lehet azonban, hogy fiktív történeti alak.

⁸ *Almásy Gyula*, Piarista latin költők és költészet a XVIII. században. Doktori disszertáció. Kézirat. Szeged, 1948. 103.

⁹ „...talentum pro humanioribus sibi a Deo liberaliter collatum, cum faenore reddere cupiens in tantum ea coluit, ut omnes ipsius opellae tum soluta, tum ligata oratione elucubratae, prelo subjici meruissent, si vita longiore potitus, easdem in ordinem redigere, et deducere potuisset. Inter alia

Egyik rendtársa három komikus darabjának kéziratát látta még a szerző halála után Breznóbányán. Ezeket a műveket még Vácott írta Fiala¹⁰. Később azonban mindennek nyoma veszett és csak egy alapos csehszlovákiai levéltári kutatás kecsegtethetne ezek valamelyikének megtalálásával.

Fiala munkáiról legutóbb Almási Gyula kéziratosa doktori disszertációja tudósított. Eszerint Fiala munkáinak kiadását Koháry halálán kívül „egyéb körülmények is” megakadályozták. Hogy melyek voltak ezek, arról nem ír. Kácsor Keresztély, akire Almási hivatkozik, a nyomdakész kézirat sorsáról csak annyit tudott mondani, hogy „valaki bizonyára elcsente s mindmáig lappang valahol.”¹² Meglátása első felét illetően kétségeink vannak, mivel senkinek sem fűződhetett érdeke ehhez, a másik felét illetően igaza van. A Magyar Országos Levéltárban végzett kutatómunka során mindenestre arra már fény derült, hogy Fiala összegyűjtött művei a Koháry István-felé levéltári anyagban nem maradtak fenn. Nem tudtak Fiala-kéziratról a budapesti Piarista Levéltárban sem (ennek ellenére itt még alaposabban körül kellene nézni), nem tartanak számon Fiala-művet a Besztercebányai Állami Levéltárban sem [Štatny Okresny Archiv v Banskej Bystrici].

Fiala egyetlen ismert műve a dolgozatunk tárgyát képező *Szegedis*. A négy könyvre tagolt, 1197 sorból álló „eposzocska” 1735-ben, szerzőjének halála után két évvel került kiadásra Budán, Fiala egykori rendtársa, Demény László¹³ „*Ars orandi*” című szónoklattani műve függelékékként. A kiadványt nyomdába adó s azt Koháry Andrásnak ajánló Ernestus a Beer (Béri Ernő)¹⁴ valószínűleg német származású volt, szegedi diákként juthatott a mű kéziratához. Ő ugyan nem nevezi meg ajánlásában az *Ars orandi*hoz függelékékként csatolt *Szegedis* szerzőjét, de Kácsor már említett rendtörténetéből tudjuk, hogy Fiala megírta Szeged város mítikus történetét s ez Budán még is jelent egy szegedi retorikahallgató költségén 1735-ben.¹⁵ Ennek alapján kétségtelen ténynek tekinthető Fiala szerzősége.

A továbbiakban saját magunk által fordított szövegrészletekkel illusztrálva ismertetjük a *Szegedis* tartalmát. A műnek néhány soros részletét korábban Bede Anna már magyarra fordította. A teljes műfordítás elkészülte esetén a mi munkánk a szegedi Somogyi-könyvtár kiadványaként jelenik majd meg.

SZEGEDIS

I. ének

A költő nehéz szellemi munkától fáradtan sétára indul a szegedi határban lévő Öthalom¹⁶ felé. Útközben találkozik egy vénséges vén öregemberrel:

actionem etiam Cabbalisticam eleganti adeo stylo elucubratam produxit, ut raro illo artificio omnes quorum notitiam subiit, in stuporem et admirationem aequorum notitiam subiit, in stuporem et admirationem eduxerit magnumque sibi laudem et commendationem comparavit...” (Piarista Gimnázium, Suffragia Nostrorum, Fo-19. Nr. 6.)

¹⁰ Kácsor Keresztély, Virorum doctrina illustrium. (Kézirat. Piarista Gimnázium és Levéltár For. 0-5. Nr. 2.)

¹¹ Almási: i. m. 103.

¹³ Demény László Fialával együtt tanított Szegeden. Szónoklattana példamondatait Szeged történetéből meríti.

¹⁴ Egyik elégiája fennmaradt *Halápy Konstantin*, Epigrammatum, Aenigmatum ac Tumulorum libri, Tyrnaviae, 1745. című művének VII. könyvében.

¹⁵ Uo.

¹⁶ A Szegedtől északnyugatra lévő Öthalomról van szó, ahonnan többször kerültek elő régészeti leletek. Ma már szinte teljesen észrevehetetlen, mivel az 1879-es árvíz után jórészt ennek földanyagát használták a várost átélelő körgát kiépítésére, megerősítésére. Néprajzi vonatkozásaihoz:

*Hóhaju vénember termett egyszercsak az úton.
Lomha öregség súlyai rajta: sovány, kimerült és
fáradt. Mélyenülő, rút ránc szántotta föl arcát,
sűrű homály festette sötétre szemét, a tekintet
mély üregébe zuhant le, fogát elrágta a romlás,
tompá morajjal szűrte rekedt hangját motyogóvá.
Két keze reszket, a teste bizony nem test, csupa jég-váz,
és nem az élők oszlopa: sziklaszilárd, de merev már. (18—25)*

(Ford: Téglásy Imre)

Fiala megszólítja a ballagó öreget s menet közben azt kérdezi tőle, tudja-e, hogy honnét vannak itt a hatalmas halmok. Az öreg elkezd mesélni.

Egy forró nyári napon már nem bírta elviselni a hőséget, ezért úgy gondolta, hogy lemegy a Tiszára, megfürdik, s a víz talán majd felüdíti amúgy is beteg testét. A Tisza azonban igen sárosnak, zavarosnak tűnt neki, ezért ócsárolni kezdte:

*Érintém csak a habzó partra futó utat éppen,
s máris ilyen, vagy efféle hiú gőg hangjait adva
ostoba szóra fakadtam: -Ej, mi gyönyörre találhat,
hogya bekenete magát eme sárral, a test? Ki lehetne
csak kicsit is tisztább e zavart víz cseppjeit érve?
Légy másé, te ily ocsmány sártól ronda folyóvíz!
Énhozzám tisztább folyam illik, a szépvizü forrás:
kristálytisza a víz s a derült ég csak, mi hasonló,
melyet ajándékként a Maros szállít Nereusnak. (74—82)*

(Ford.: Téglásy Imre)

Tibiscus, a Tisza istene azonban meghallja az öreg szitkozódását, haragra gerjed és vihart támaszt, hogy ladikjával együtt mélybe rántsa őt:

*Felforrott a hűvös Tisza, bámulatos, de haragtól!
És amig én a hajót rendeztem bontva vitorlám,
ő habi népét ingerlette efféle szavakkal:
-Én vagyok itt a magyar földön fejedelme a hírnek,
nem nemesebb fővenyével a Dráva, a Száva folyó sem.
Én, a Dunánál is jelesebb, eredettől a végig
pannón tájakon át szaladok, szórt falvait unva.
Eddig még mindig becsülést szerzett ez az érdem,
ám amiért szentségemet így sértette, Hádészre,
szarvait én iszonyún letöröm. (93—102)*

(Ford.: Téglásy Imre)

A magát legmagyarabb folyónak tartó és erre büszke Tisza harangja elől a káromkodó ember csak nagy nehezen tud elmenekülni. A szomszéd Maros egészen másként fogadja, csodálatos tájjal, békével, nyugalommal:

„Jeles hely volt ez mindig, valamikor az ántivilágban itt adta össze a hóhér az ördöggel cimborálókat a köteles lányával. A boszorkányok itt szoktak diétázni, mikor a sátán összesípolta őket az akasztott ember sipcsontjából készült furulyán.” (Kovács János: Szegedi emlékek. Szeged, 1895. 7.) Eszerint régen itt végezték ki a boszorkánysággal gyanúsított személyeket. Más hagyomány szerint azoknak a törököknek a tetemeiből emelték a halmot, akiket a zentai csata idején egy tündér levágott. (Vö. Bálint S., Szegedi szótár. II. köt. Bp., 1957. 256.)

*Enyhet adott a veszély, lelohadt a dühös, viharos szél,
 felragyogó nap szült újjá, s az előbbeni béke
 bűvöletében aludt el a hullám. Csónakom épen
 állt a folyó közepén. Vászontalanul, segítőtől
 távol, kértem a jó szél gyenge fuwalmát,
 s jött gyönyörű szárnyán nyomban lágyröptű Zephürosz,
 síma padokra vezette hajómat. Az életem öre
 épp az a sors bizonyára, susogtam halk szavaimmal,
 Aeneast is amely, vizen és földön sokat űzöttet
 épen mégis megmenekíti. A partra siettem.
 Itt épp loccsan a víz, kószál csak a fövényen, érzem
 langy a sekély. Szomorúfűz bontja haját le a földig,
 s asszonyi fegyverrel száll szembe a nyári meleggel.
 Vékony hangon kezdi siralmát sirni susogva,
 és a közelben a rét ugyanígy sóhajt föl az égre.
 Éger nőt föl amott, túl, mert szeretője folyóvíz,
 százfele tartó ágaival mindenfele nyúlik,
 ámde silány árnyékot nyújt vigaszul csak e nyárban. (164—181.)*

(Ford.: Téglásy Imre)

*Árnyat adó liget állt ott lombkoronás juharokkal.
 Vad foga nem hántotta le még soha gyors harapással,
 fejsze sebet sosem ejtett rajta, a Kerberosz ezt nem
 merte behányini a meddő sárral, a sztüxi iszappal.
 Zsenge tavasszal nőtt hús lomb táplált kicsi, jámbor
 állatokat, csoda nyár volt, és a virágaiban dús,
 lány kikelet pora illatozón töltötte a lépet.
 Körben a fű zöld, Flóra hadának örök nyugovóágy:
 egyeseket vér hint kecsesen, más részük aranyló,
 napra hasonló. Erdőszerte virágözön árad.
 Égboltunk ettől ragyogó rét — esküszöl, így van —
 s nincsen az éjjeli ég csillagzó képei közt szebb,
 mint violák dús híme, amint szürkéslila, égkék
 ékköveit szétszórja a fűben. Szüzi fehér is
 sarjad már hármás hadirendben, akárhova nézel,
 s jól emlékszik a küproszai vértől megdagadott víz
 árja fölé hajló Narcisszosz az ősi alakra:
 issza magát arcát arcába merítve a részeg.
 Mítsem félve tövistelenül leng itt vizirózsa,
 emberi kéz nem becteleníti. Az illatozó gyep
 lány nyoszolyáján halkszavu Béke enyélg Nyugalommal. (185—205.)*

(Ford.: Téglásy Imre)

Ezután a Maros istenével találkozik, aki megszólítja az ijedt embert:

*A mélyből
 ily szavakat szolt: — Mily balsors ragadott el e tájra?
 Mért üli arcod a félsz? Mért rogyan a lábod?
 Nem hullasz furiákhoz, a Sztüxbe, a lenti világba,
 ellenség várába se jutsz, sose látod a kigyós
 hajfonatot viselő Meduzát, kinek arca ijeszt: genny.*

*Mondd, e vidéket, ahol lakozunk, ki mutatta neked meg?
Lépteidet ki vezérli? — eképp szolt s rémuletemtől
megszabadulva feleltem. — A nyár heve elleni enyhet,
kivánczozva a tiszta habokba, kerestem, ahogy kell,
ám nem eléggé tetszettek meg a szennyszínű ágak,
táplálójuk a szomszéd víz, de szemem fele csillant
akkor e tiszta folyó, ide vágytam, e sártalan és szép
árhoz elérni. A sárterelő Tisza gyűlöletében
— úgy gondolta, halálos bűn lebecsülni vízéért —
száz iszonyú orkánnal tépte le vásznam erővel.
Észak erős szele korbácsolta magasra a hátát,
jégbelü felleget, égzengést, zivatart borított rám,
én sosem-ártó, árva fejemre. Az isteni gond
már a halál torkából vont ki vigyázva e partra. (263—282.)*

(Ford.: Téglásy Imre)

A Marost természetesen lekenyerezi ez a hizelgés, ezért jutalmul elmeséli hősünknek a honfoglalás történetét.

*Szép szavaimra kegyelt meg a szellem. — Kérd csak a díját —
szolt — eme tettnek! Én a nagy ősök művei titkát
tudni kívántam. — Mily fáklyák gyűjtotta dicsőség
kapta Szeged nimfáit a hírre? Mi hősi merészség
adta királyi nevét? Bólintott s kezdte regélni. (292—296.)*

(Ford.: Téglásy Imre)

II. ének

Az Állhatatlanság istennője (Inconstantia) az írás segítségével kíván vizsályt támasztani a földön. Egy csodálatosan szép pergamentekercsre azt írja, hogy nem a szittyia, hanem az egyiptomi a föld legősibb nemzete. Ezt a tekercset egy öreg boszorkány képében becsempészi a szittyia előkelők gyülekezetébe. A szittyiak azonban nem tudják megfejteni a hieroglifák titkát (ez csak Champollionnak sikerült a XIX. században), ezért a nemzet főisteneként tisztelt Marsot kérik meg, hogy segítsen rajtuk. Ám Marsnak, a hadistennek sem kenyerre a betűvetés, ezért az Olümposzon lakó istennőhöz, az Igazságot képviselő Thémiszhez tessékeli őket. Thémisz azonban maga sem tudja eldönteni a vitás kérdést, sőt maguk az istenek is hajba kapnak rajta. Juppiter közbelépésre kényszerül. Megígéri, hogy a témáról könyvet írat Pallaszszal, a szkítáknak pedig megparancsolja, hogy forduljanak haza, s ahelyett, hogy álproblémákon vitatkoznának, foltozzák ki inkább hálójukat. Fiala a következőképpen összegzi a probléma lényegét: „Innét származnak a tudós tollak vitái, hogy melyik nemzet volt legelőször, és ez a kérdés még ma se dőlt el.”

III. ének

Hatalmas pusztítás képét rajzolja meg a költő. Állhatatlanság istennő ugyanis afeletti dühében, hogy nem sikerült vizsályt támasztani a földön, hatalmas földrengéssel sújtja a szittyia birodalmat. A szittyiak kénytelenek elhagyni otthonaikat és új hazát keresni. Mars segítségükre siet. Pártfogása jeléül saját kardját dobja le nekik. A továbbiakban Fiala az *Isten kardja* monda elemei szerint folytatja, építgeti művét.

A hegyével fölmeredő fegyver megsebzí egy üsző lábát, a pásztorok a véres nyomokon haladva megtalálják a ledobott kardot, melyet a királyhoz visznek. E kedvező jelet egy másik követi. Kalandozó vitézek hozzák híriül, hogy kitűnő legelőre és termőföldekre találtak nyugaton.

IV. ének

A szittyák ezek alapján elhatározzák, hogy fölkerednek és elindulnak új hazát keresni. Hosszú harcok után Pannoniába érkeznek. Itt letelepednek, városokat alapítanak, melyek egyike Szeged. Ennek dicsőségét zengve végződik az epüllion.

„Ó nagyhírű Szeged, ki e földön messze sugárzod
Büszke neved fényét, munkádat még ne fejezd be!
Tisztes erényed sem nyert még méltó diadalmat!
Nézd Jupiter fegyvertársát, hogy igyekszik a Félhold
Elleni harcba, siet Belgrád meredek fala mellé
Hős elszántsággal, tábort ver, sánccal övezve,
S ostromló kossal döngetve a nagy falat egyre,
Kén-lövedékeit ontja a fellegvárra serényen.
Hűségéről itt nem tettél még hitet eddig!
Légy oly lelkű ma is, mint rég, amikor bekerített
A török és öt domb nőtt holtjainak teteméből,
Kiknek — mondják — harci erényed vette a vérét,
És vészterhes halmot emelt testükből a szántón.
Belgrádnak falait nem döngeti már a török Mars,
Most csak az ennivaló baljós szüksége, a vészes
Éhínség, s a gonosz nyomorúság pusztít a tájon.
Egy-két száj kaphat már csak száraz kenyeret, vagy
Annak rossz héját. Könnyíts e súlyos bajokon már
Ó Szeged, indulj hát! Rakj négyfogatú szekerekre
Táplálékokat, ennivalót, ingyen! Ha segítesz,
Ósi szabadságod levelét elnyerheted újra.
Melyet az őrjöngő török elragadott kezeidből.
Régi jogod, fényed, s meghitt hajlékod örömmel
Szerezd vissza megint! Ó, égnek gondviselése!
Ó könyörülés! Ó, áldás Szeged ősi jogát, jogárát és
Régi szabadságát most vivja ki újra magának!
Íme ezek, — ismétli az aggastyán — ezek itt mind
Ósi nemességünk javai, miket a Maros árja
Nékem ilyen rendben tárt fel. S ezzel befejezte,
Mást nem mondott. Múzsám úgy zengett, ahogy ő szólt.
Elmondtam mindent. És könyörölgjön a Múzsák
Szent hajléka szegény költőn: s a kapzsi öregség
El ne eméssze, se rossz, nyavalyás nedvek ne gyötörjék!”
(1064—1097)

(Ford.: Bede Anna)¹⁷

Fiala ismertetett műve a nemzeti tárgynak megfelelően lelkes hangnemben íródott. A történet ügyes bonyolítását, az egyes részletek szép kidolgozását sajnos zavarja a magyar és a görög mitológiai nevek keveredése. Kelecsényi János mutatta ki, hogy

¹⁷ Bede Anna fordítása. Délmagyarország, 1960. 156. sz.

Fiala a magyar mondavilág forrásait Bonfiniből merítette. Az *Isten kardja* és a *Csodaszarvas* mondáját éppen úgy Bonfini alapján dolgozta ki, mint azt a motívumot, mely a szittyákat Herkulestől eredezteti. Bonfinire mutat annak fölvetése is, hogy vajon az egyiptomi, vagy a magyar (=szittyá, szkíta) nép-e az ősbibb.¹⁸

A „Szege-dis” jelentőségét mindenestre az adja meg, hogy a város egy olyan periódusáról tájékoztatja az olvasót, melynek Dugonics előtt nincs a századból másik krónikása. A „Szege-dis” teljes feldolgozása, a szerző életpályájának részletes feltárása bizonyára még sok értékes adattal gazdagíthatná a helytörténeti kutatást. A kiséposznak azonban nemcsak helytörténeti értékei vannak. Ideológia-történeti jelentőségére az alábbiakban szeretnénk rámutatni.

A mű megírására látszólag azok a nyugati „tudományos” életben elterjedt nézetek szolgáltattak alapot, melyek szerint a magyarok az ördög fattyai, alávaló, barbár nemzetség. Valójában azonban sokkal nagyobb szerepe volt megírásában a XVII. század közepe táján kibontakozó ugynevezett *hungarus-tudat*nak. Fiala azon törekvések első irodalmi képviselője a század elején, melyek jegyében a Magyarországon lakó nem magyar értelmiség a magyar birodalmi tudat ápolásával csatlakozik ugyan a magyarsághoz s azonosul ennek történelmi-kulturális múltjával, ezzel együtt azonban saját nemzetiségük egyenjogúsítására is kísérletet tesznek. Ezt az egyenjogúsítást a magyar őstörténet forrásainak átértelmezésével igyekeznek elvégezni. Ha ugyanis sikerül nekik a honfoglalás, illetve az azt megelőző korszak magyar történelmének részeseivé tenni a maguk etnikumát, akkor lényegében sikerül megszüntetni a magyarországi nemzetiségeket hátrányos helyzetbe hozó magyar—nem magyar distinkciót.

Vessünk egy pillantást a *hungarus-tudat* kialakulására! A középkorban és a XV. század folyamán még szó sincs ilyen fejleményekről. A korabeli szóhasználat többnyire nem megy túl az állampolgárságot mutató *pannonius* jelzőnél, mely nemzeti tekintetben indifferens módon csupán a magyarországi származást jelentette. A *pannonius*szal szemben a *hungarus* szűkebb értelmű jelző, a magyar nemzethez való etnikai kapcsolódást fejezte ki. A XVI. század közepétől lassan meginduló nemzeties fejlődés előlegezi a következő században már nyilvánvalóvá váló *hungarus-tudat* feltevéleit. Ennek legfőbb tényezője a közös történelmi-kulturális sors, mely egységesítő szervező erővé lesz a török ellen fellépő kelet-európai keresztény értelmiség körében. A XVII. századra a *hungarus* jelző jelentése kitágul, kiszélesedik és egyre inkább kezdi magába foglalni azokat a nemmagyar népcsoportokat is, melyek az ország területén élnek. Tarnai Andor írja erről klasszikusan tömör és találó monográfiájában: „Hungarusan a XVII. század magyarországi polgára értendő, mégpedig a született magyar éppúgy, mint a német és a szlovák...”¹⁹

A Magyarországot ismertető művek szerzői is ezt szem előtt tartva mutatják be a soknemzetiségű országot. Lucas de Linda írja 1655-ben megjelent művében: „A magyarok nyelve (értsd: a *hungarusok*!) különböző; németül, szlávul és törökül beszélnek.”²⁰

Érdekes, hogy míg a külföldi, nyugat-európai szerzőknél egyaránt „magyar” (*hungarus*) a Magyarországon lakó összes nemzetiség, addig a hazai történetírás — bár meglehetősen kezdetleges eszközökkel — olykor mégis megkísérli a különbségtévést.

Lisznyai Pál debreceni iskolamester 1692-ben megjelent „Magyarok cronikája”

¹⁸ Kelecsényi J., Adalékok a magyarországi latin költészet történetéhez. Egyetemes Philológiai Közlöny, 1910. 680.

¹⁹ Tarnai A., Extra Hungariam non est vita. Bp., 1969. 73.

²⁰ Uo.

című munkájában már a hungarus-tudatot veszélyeztető nacionalista tendenciák jelentkeznek. Lisznyai ugyanis kijelenti, hogy a hun avarok *nem igazi magyarok* voltak a honfoglalás idején: „Az Avarosok, avagy Hunnus Avarosok (kik nem Hunnus Hungaricusok, avagy nem magyarok (...) nemzetségekre nézve oroszok és így Tótok voltak.”²¹ Vagyis: Lisznyai a közös nevező ellen támadva különbséget tesz *igazi magyar* és *nem igazi magyar* között. Hogy kik ezek? Igazi magyarok szerinte azok, akik etnikailag is a magyar nemzet tagjai. Ezzel a nézetével voltaképpen történeti érvelést ad ahhoz, hogy visszautasítsa azokat a nemzetiségi törekvéseket, amelyek a hungarus-tudat alapján állva fontosabbnak tartották a jogegyenlőséget feltételező magyar állampolgárságot, mint a magyar etnikumhoz való tartozás ismérveit. Lisznyai a bontakozó magyar nacionalizmus jegyében *már* támadja „csökkent értékű állampolgárokat”, vagyis a nemzetiségeket, ezek viszont *még* nem tudnak mással védekezni, mint *hungarus*-ságuk, azaz a közös vonások hangsúlyozásával. Mivel pedig az avarok eredetének tudományos tisztázása mind a mai napig nem történt meg hitelt érdemlő bizonyossággal, nem szabad csodálkoznunk, ha ezt a már korábban is vitatott kérdést interpretálja céljainak megfelelően a hungarusságot védő, magát a birodalom teljes értékű tagjának érző nemzetiségi értelmiség.

Tarnai Andor írja, hogy a XVII. század végén fellépő értelmiségi garnitúra éppúgy nem szól ugyan hozzá a rendi társadalom alapkérdéseihez, mint elődei, de annál érzékenyebben reagál az ország műveltségét felhánytorgató külföldi véleményekre.²² Figyeljük csak Tarnai szóhasználatát! *Ország*-ról, nem pedig *nemzetről* beszél! Igen, mert ez a „közös nevező”, a közös hungarus alap. Lisznyai és Fiala egyaránt érzékenyen reagál ezekre a véleményekre, de mégis másképpen. A különbséget akkor vesszük észre, ha a válaszokat nem a külföld felé mutatott *hungarusság*, hanem az ország belső viszonyait érintő nemzetfogalom alapján vizsgáljuk.

Lisznyai több évszázada tartó vitát elevenít fel akkor, amikor a VI. századi gót történetíró, Jordanes azon állítása ellen hadakozik, mely szerint a magyarok származása ördögi: „Edgy Jornándes nevű görög Historicus ki...a magyaroknak természet szerint való ellensége vala, az ő Gottusokrul írott historiájában így szól: (...) edgy Alirumna nevű (...), igen magas, vastag, parázna és Boszorkányságot tudó Asszony...az erdőkön és pusztákban lakozék, az után edgy ördög, Iffiu legény képeben öltözék, az erdőben ezzel az asszonnal közösödék, ezt az Asszonyt teréhben ejté, az után ez az Asszony egy fiú magzatot szült és ettül származtanak az után azok a Tatárok, kik Tatárországból Atyllával edgyütt Európában, Erdélyben, Magyarországbán és Pannoniában kijöttek és Magyarokká levének; és így ezek a Magyarok attyokra nézve nem embertül, hanem ördögtül fajzottanak és származtattanak...”²³

A szlovák²⁴ származású Fiala maga is kikel a Jordanes vádjait ismétlő történetírók ellen: „Gonosz örültség kerítette hatalmába azokat a történészeket, akiknek agyát elhomályosította a magyarok háborúban és békében egyaránt megerősödött erénye. Ezek az éjszakát baglyok módjára töltik s a dicsőséget, amit egyfelől a katonáköpeny, másfelől a kevésbé kedvelt toga szerzett, gonosz irigységükben a pannónok származásával feketítik be.”²⁵

Fiala tehát mind harci erény, mind kulturális tevékenység alapján dicsőségesnek tartja a *pannónokat*. Dühösen száll szembe a külföldi rágalommal: „Ó, te hamis tanú, hát milyen meggondolás alapján állítod, hogy erdei ördögöktől származnak a szkíták?”²⁶

²¹ *Lisznyai P.*, Magyarok cronikája. Debrecen, 1692. 34—35.

²² *Tarnai*, i. m. 80.

²³ *Lisznyai*, i. m. 38—39.

²⁴ Lásd a 2. jegyzetet!

²⁵ *Fiala Jakab*, Szegedís. In: *Demény L.*, Ars orandi. Pest, 1735. Függelék. 325—330. sor

²⁶ Uo. 331—332. sor

Az ördög helyett Fiala a már Mátyás udvarában is népszerűsített szkíta elődöt, Herkulest mutatja fel ősként, majd ezután fogalmazza meg a maga hungarus álláspontját:

„...a szkíta birodalomnak az volt a törvénye, hogy a háborúban kimagasló szkíta nemzeteket saját, megkülönböztető melléknévüktől függetlenül egyaránt szkítáknak hívják.”²⁷

Míg Lisznyainál a meghatározási szándék mélyén az „igazi” magyar etnikum elkülönítésének igénye munkált s ennek érdekében állította egymással szembe a *Hunnus Avars* és a *Hunnus Hungaricus* fogalmakat, addig Fialánál a nemzeti jegyek szándékos elkenése figyelhető meg. Lisznyai a koranemzeti fejlődés jegyében már a nemzeti definiálásán fáradozik, Fiala még a hungarus tudat alapján áll és a közös vonásokat emeli ki.

Fiala eposza latinul íródott. A latin kiválóan alkalmas a soknemzetiségű birodalom lakóinak közös érintkezésére a maga semleges jellege miatt. A magát Slavohungarusnak író Fiala önmegjelölése is tanulságos. Hungarusnak tekinti magát, de ugyanakkor oda kell tennie a szlovák származásra utaló jelzőt is. Hungarus volta jegyében nyúl a Magyarországon lakó népek közös birodalmi tudatát tükröző, védő latinhoz.

Fiala epüllionjának a fentiekben vázolt tendenciája arra figyelmeztethet, hogy a hungarus-tudat nemcsak az evangélikus értelmiségi rétegnél figyelhető meg, hanem a katolikusoknál is számíthatunk elterjedésére. Tény, hogy a XIX. század elején erőteljes fejlődésnek induló magyar nacionalizmus a Lisznyai-féle elkülönítési szándéknak kedvez. A megkülönböztetés jegyében tiltakozik majd egyre élesebben a nemzeti vonásokat tudatosan másodlagosnak tekintő *hungarusság* ellen. Hogy az mennyire így van, azt igazolja Szeged másik epikusa, Dugonics András. Dugonics 1803-ban a *Szittyiai történetek* Előljáró beszédében írja:

„...a mostani irkálók közül egy-kettő Attilát is (Honnyaival együtt) Tótnak meri mondani. (...) Egy tudós Tót arra akart venni engöm is: hogy a Scitákat közönségesen TÓTOKNAK ítélyem; de a Szittyiai Magyarokat MAGYAROKNAK mondom.”²⁸

Dugonics nacionalizmusát mi sem tükrözi jobban, mint a nyomdatechnikai eszközök nyomatékos alkalmazása. Ez a fajta nemzeti felfogás már gondolkodás nélkül kisöprüzi a magyar őstörténetből az idegennek tekintett nemzetiségeket.

Fiala Jakab *Szegedise* tehát ugyanazt az ideológiatörténeti irányvonalat példázza, amit Tarnai Andor mutatott ki. Viszont a felekezeti határainak bővülését is tanúsítja. Vagyis: kifejezi a szlovák evangélikus és katolikus értelmiségi réteg „patriotizmusát és feudális állapmolvárságát, amely a XVII. század közepe tájától fejlődött ki, virágkorát az 1690-es évektől 1770-ig élte, s értelmetlenné válva eltűnt, amikor a régi Magyarország népei a nemzeti fejlődés útjára léptek.”²⁹

²⁷ Uo. 353—356. sor

²⁸ *Dugonics A.*, *Szittyiai történetek*. Pest, 1803. Előljáró beszéd.

²⁹ *Tarnai*, i. m. 100.

JAKOB FIALAS KLEINEPOS „SZEGEDIS“ ALS AUSDRUCK DES HUNGARUS-BEWUSSTSEINS

von

Imre Téglásy

Jozef Fiala (Rákos, 1696 — Breznóbánya 1733), der slowakischer Herkunft war, bekam, in den Piaristenorden getreten, den Namen Jacobus a Sancte Felice. Nach der Rekonstruktion seiner biographischen Angaben und der Übersicht seiner nur von den Titeln bekannten Werken, besprechen wir das auch Druck im erschienenen Kleinepos „Szegedis“ lateinischer Sprache mit Hilfe von Übersetzungspartien.

Dieses Werk erschien ohne die Angabe des Namens vom Verfasser 1735 in Ofen (Buda) als Abhang zum predigttheoretischen Werk László Deménys. Fiala bearbeitet hier die Mythologie der ungarischen Landnahme — nach einem besonderen Gesichtspunkt — auf Grund des sogenannten Hungarus-Bewusstseins. Bei der Interpretation vom Fialas Werk wurde darauf verweist, dass sein Verfasser den gemeinsemen Reichsgedanken für die in sog. historischen Ungarn lebenden Völker eigen macht. In diesem Zeichen betont Fiala nicht die nationalen, voneinander trennenden Züge, sondern die verbindenden, die Reichszüge. Fiala, seinem Zeitgenossen, Paul Lisznyai ähnlich, wider setzt sich apologetisch den ausländischen Behauptungen, die die Ungarnländer für ungebildet halten. Beide werden dadurch verbunden, dass beide die Kultur, Geschichte des gemeinsam betrachteten Landes gegenüber den ausländischen Einwänden verteidigen. Fiala betrachtet die auf dem Gebiet des Landes lebenden Völker gleichsam als Szythen, also als Altmagyaren. Fiala besteht noch mit diesem Ausspruch auf Grund des Hungarus-Bewusstseins, hebt die gemeinsamen Züge hervor. Lisznyai bemüht sich *schon*, der praenationalistischen Auffassung nach, um die Absonderung der nationalen Züge. Fialas „Szegedis“ ist also zu der ideologie-geschichtlichen Richtung zu rechnen, die „den Patriotismus der feudalen Staatsbürgerschaft“ der slowakischen katholischen und evangelischen Intelligenz ausdrückt, „die sich von der Mitte des 17. Jahrhunderts entwickelt hatte, ihre Blütezeit von den 1690-er Jahren bis um 1770 gelebt hatte, und sinnlos geworden verschwand, als die Völker des alten Ungarns auf den Weg der nationalen Entwicklung traten“ (nach *Andor Tarnai*).